

ANTONÍN BARTONĚK

LATINSKÉ FUTURUM EXACTUM — VYJADŘOVACÍ PROSTŘEDEK JISTOTNÍ MODALITY?

Výrazové prostředky jistotní modality mají v latině široký záběr. Jak se ukázalo na základě rozboru vybraných textů (BARTONĚK 1979, 1980; REICHOVÁ 1980, 1980a, 1982), k nejoblíbenějším latinským výrazovým prostředkům tohoto druhu patří polovětné infinitivní konstrukce typu *puto patrem non venturum esse, pater non venturus esse videtur*, a to v míře, která v spisovné latině vysoce překračovala míru využívání analogických souvětých konstrukcí typu *myslím, že otec nepřijde* v češtině nebo *ich nehme an, dass der Vater nicht kommt* v němčině. V latině samé jsou souvěté konstrukce porůznu doloženy v konjunktivních spojeních jako *non dubito, quin pater veniat*, „nepochybuji, že otec přijde“, *dubito an pater veniat* „[jsem na rozpacích], otec snad přijde“, *fleri non potest, quin pater veniat* „nemůže se stát, aby otec nepřišel“ atd. Mezi latinou a moderními jazyky není rozdílů v používání větných vsuvek, jako *pater, puto, non veniet* „otec myslím nepřijde“, nebo nominálních konstrukcí typu *pater mea opinione non veniet* „otec podle mne nepřijde“. Naopak se proti moderním jazykům poměrně řídkěji používá v latině modálních adverbíí nebo částic: *pater fortasse non veniet* „otec snad nepřijde“. Dostí odlišné je v latině i používání modálních sloves a gramatických prostředků. Modálních sloves využívala latina k vyjadřování jistotní modality ve značně omezené míře. V klasické latině existovala pouze dvě modální slovesa, totiž *posse* a *velle*, a z nich bylo možno použít k vyjadřování jistotně modalitních postojů pouze prvního z nich, např. ve větě *credo te errare posse, si id dicas* „(věřím, že) bys asi dělal chybu, kdybys to říkal“. Latina je v tom chudší ve srovnání s češtinou a s dalšími moderními jazyky, hlavně však s němčinou.

Z gramatických prostředků využívá pak latina k vyjadřování jistotní modality hlavně konjunktivů, jmenovitě konj. prés. a pf. potenciálního (typ *aliquis dicat* „někdo by snad říkal“, *aliquis dixerit* „někdo by snad řekl“) a tzv. konjunktivu imperf. potenciálního (typ *audires ululatus fe-*

minarum „byl bys slyšel kvílení žen“). Naproti tomu se příklady futura ve funkci vyjadřování nejistoty jeví na počátku našich výzkumů jako ojedinělé a ne vždy plně průkazné (REICHOVÁ 1980, 254n). Zejména v případě futura I se zatím nepodařilo nalézt latinské ekvivalenty českých obrátů „Bude pět hodin“ ve významu „Je asi pět hodin“ — možná proto, že jde vesměs o obraty hovorové, konverzační, a pro takováto vyjadřování nemáme v latině dostatečně široké textové zázemí. Jistou tendenci k jejich vzniku bylo ovšem možno spatřovat ve spojení futura s adverbium *fortasse* např. ve větě hoc videbitur fortasse cuipiam durius „to se snad bude někomu zdát příliš tvrdé“ (Cic., *De off.* I 23).

Další, důkladnější rozbor latinské prózy však přinesl náznaky jistotně modálního zabarvení u druhého budoucího času, tzv. futura exakta. Toto futurum je doloženo hlavně ve vedlejších větách a jeho základní funkcí je tu vyjadřování budoucího děje, který se uskutečnil před jiným dějem budoucím, vyjadřovaným prostřednictvím futura I. Latinské gramatiky však odedávna konstatují, že se futurum II. může objevovat i v hlavních větách a že potom vedle reliktní dokonavosti (*vitam vel sustentabo vel abiecero* Cic., *Att.* 3, 18, 1: „život si buď budu udržovat nebo jej odvrhnu“) nebo stavovosti (*novero* „budu znát“) může „příležitostně vyjadřovat emocionální představu, kdy fantazie předjímá budoucí událost a vidí ji už jako minulost“ (SCHERER 1975, 74): *ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero* (Caes., *Bell. Gall.* 4, 25, 3) „(pak) již určitě budu mít splněnu povinnost vůči vlasti a vojevůdci“, nebo *dum loquimur, fugerit invida aetas* (Hor., *Carm.* 1, 11, 7n). „zatímco mluvíme, bude již pryč závidník čas“. Rozbor latinských textů však naznačuje i jinou možnost interpretace aspoň některých dokladů futura exakta v hlavních větách, totiž nejistotu v budoucnosti. V některých takových případech je i futurum II. doprovázeno adverbium *fortasse*: *rise-rit fortasse aliquis hoc praeceptum* „někdo se snad zasměje tomuto nařízení“, v jiných se opravdu zdá, že nositelem pochybnostního vyjádření je přímo futurum exaktum: *sed nemo annales nostros cum scriptura eorum contenderit, qui veteres populi Romani res composuere* (Tac., *Ann.* IV 32, 3) „ale nikdo asi nebude srovnávat mé letopisy se spisy těch, kdož vyličili...“ Zjištěných dokladů je zatím ještě málo na to, aby bylo možno uvedený závěr podepřít zcela bezpečnými argumenty, zejména když většinu tvarů ind. fut. II. (tj. všechny s výjimkou 1. os. sg.) nelze tvaroslovně odlišit od konj. perfekta.

Vraťme se však k oběma případům uváděným podle SCHERERA. Jím proklamovaná emoce, spojovaná s futurem exaktem, se nám jeví jako předstupeň k jevu, který je všeobecně typický pro pozdější jazyky románské i germánské, kde všude patří vyjadřování nejistoty či pochybnosti k základní funkční náplni futura II. v hlavních větách. Ukazují to doklady jako italské *Paolo Le avrà raccontato già della sua disgrazia*

„Pavel Vám snad již vyprávěl o svém neštěstí“, francouzské *Tu te sera trompé* „Ty ses asi zmýlil“, anglické *You will have noticed how often he is mistaken* „Jistě jste si všiml, jak často se mýlí“ či německé *Da werden Sie sich wohl geirrt haben* „To jste se asi zmýlil“. V těchto případech *futuro anteriore*, *futur antérieur*, *Future Perfect*, *Vorzukunft* — či jak se v uvedených jazycích nazývá druhé futurum — vyjadřuje nejistotu nebo pochybnost v minulosti. Tomuto využití futura exakta se podle našeho názoru blíží druhý ze shora uváděných Schererových příkladů; horatiovské *dum loquimur, fugerit invida aetas* by bylo možno chápat i jako „zatímco mluvíme, unikne = unikl zřejmě závistník čas“ — s emocionálním podtržením vysokého stupně pravděpodobnosti (proti *fugit*, jež by znamenalo plnou jistotu), obdobně jako futurum II. *praestitero* v prvním z obou Schererových příkladů vyjadřuje vysoký stupeň odhodlání splnit povinnosti (proti *praestabo*, jež by označovalo prostě jen očekávanou skutečnost).

Třebaže podobné případy nelze zatím v latině pokládat za více než za pouhé náznaky gramatického vyjadřování modalit jistoty (resp. záměru), naznačuje nám jejich existence, jak zajímavé a podnětné by mohlo být vzájemné srovnávání jistotně modalitních postojů mezi různými jazyky. Počáteční výzkumy v oblasti jistotní modalit byly na brněnské univerzitě prováděny na půdě mateřského jazyka (Grepl, Čejka), časem se pak začal přesouvat zájem o zkoumání těchto postojů na širší pole slovanských jazyků (Mrázek, Žaža), a postupně pronikal i do dalších jazykových oblastí, zvl. germanistiky (Masařík), klasické filologie (Bartoněk, Reichová) a anglistiky (Hladký); veškeré konfrontační pokusy zůstávaly ovšem přitom i nadále ve stadiu dvojstranného, výjimečně trojstranného srovnávání. Současný stav ve výzkumu jistotní modalit poskytuje naproti tomu dnes již plně předpoklady pro všestrannější srovnání alespoň v rovině hlavních evropských jazyků.¹

Již jen na základě toho, co bylo doposud vykonáno, je možno se odvážit určitých empirických závěrů, jako např. že latina byla chudá na modální příslovce a částice typu českého „asi“ a že řešila vyjadřování modálně jistotních postojů dosti často explicitními jazykovými prostředky, tj. polovětnými nebo souvětnými konstrukcemi; že zejména němčina je schopna vyjadřovat různé modálně jistotní odstíny svými sémanticky výtečně odstíněnými modálními slovesy, zatímco chudá je na modální slovesa nejen latina, nýbrž zejména ruština; že angličtina má k dispozici infinitivní konstrukce typu *It is sure to be fine* „je jisté, že bude pěkně“, v jiných jazycích obtížně napodobitelné; a že italština a francouština dovedly využít obou budoucích časů a obou kondicionálů k vytvoření dobře fungujícího systému jistotně modalitního vyjadřování, v němž se nejistota nebo pochybnost v přítomnosti vyjadřuje indikativem futura (lt. *Saranno le tre* „Budou (= jsou asi) tři hodiny“), nejistota v budouc-

nosti kondicionálem přítomným (*Secondo il bolletino meteorologico domani pioverebbe* „Podle meteorologické předpovědi bude asi zítra pršet“) a nejistota v minulosti buď indikativem času předbudoucího (*La grande maggioranza del pubblico avrà assistito lunedì a questo telefilm* „Velká většina diváků asi zhlédla v pondělí tento televizní film“), nebo minulým kondicionálem (*Secondo la stampa un'ondata di caldo avrebbe invaso l'Europa occidentale* „Podle tisku zasáhla teplá vlna západní Evropu“). Všechny tyto empirické závěry potřebují jistě důkladné prověření na základě rozboru konkrétního jazykového materiálu. Nicméně již nyní se rýsují mezi jednotlivými jazyky nejrůznější typy rozdílů, které jsou s to významnou měrou přispět k důkladnější diferenční lingvistické charakteristice hlavních evropských jazyků.

¹ Problematika jistotní modality je nejnověji zpracována u M. GREPLA a P. KARLIKA v *Skladbě spisovné češtiny*, Praha 1986, s. 84–92 a v *MLUVNICE ČEŠTINY 3 (skladba)*, Praha 1988.

L I T E R A T U R A

- BARTONĚK, A., 1979: Vyjadřování jistotní modality v latině ve srovnání s češtinou a němčinou. *Slovo a slovesnost*, 40, 1979, 185–189.
- BARTONĚK, A., 1980: Koncepce větné modality a možnosti jejího uplatnění v latině a řečtině. In: *Moderní lingvistika a klasické jazyky*, Praha 1980, 63–72.
- GREPL, M.—KARLÍK, P., 1980: *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1986.
- MLUVNICE ČEŠTINY 3 (skladba), Praha 1986.
- REICHOVÁ, H., 1980: Výrazové prostředky jistotní modality v latině, *SPFFBU*, E 25, 1980, 248–262.
- REICHOVÁ, H., 1980a: Prostředky jistotní modality v latině a češtině ve vzájemném srovnání. In: *Moderní lingvistika a klasické jazyky*, Praha 1980, 93–123.
- REICHOVÁ, H., 1982: Vyjadřování míry jistoty v latině. *SPFFBU*, E 27, 1982, 247–258.
- SCHERER, A., 1976: *Handbuch der lateinischen Syntax*. Heidelberg 1975.

DAS LAT. FUTURUM EXACTUM — EIN AUSDRUCKSMITTEL DER GEWISSEHEITSMODALITÄT?

Unter den Ausdrucksmitteln der Gewisheitsmodalität im Lateinischen scheint auch das Futurum exactum eine gewisse Rolle zu spielen, indem es bisweilen Wahrscheinlichkeit oder Vermutung (und zwar entweder in der Zukunft, oder in der Vergangenheit) ausdrückt. Es dürfte sich um eine Tendenz handeln, die sich später in den romanischen (und germanischen) Sprachen zu der wichtigsten Funktion des 2. Futurs im Hauptsatz entwickelt hat.